

УДК 801.7

<https://doi.org/10.56122/..v1i1.70>

КЫРГЫЗ ТИЛИНЕ ЕВРОПА ТИЛДЕРИНЕН КЕЛИП КИРГЕН СӨЗДӨРДҮН ТУТУМУ

Абдувалиев И., - ф.и.д, профессор
Нуриева Б. - ФБК-21

НА КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК СИСТЕМА СЛОВ ЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКОВ

Абдувалиев И., - д.ф.н, профессор
Нуриева Б., - ФБК-21

IN KYRGYZ LANGUAGE WORD SYSTEM OF THE EUROPEAN LANGUAGES

Abduvaliev I., - doctor of philological sciences, professor
Nurieva B - FBK-21

Аннотация:

Макала азыркы кыргыз тилиндеги европа тилдеринен келип өздөштүрүлгөн сөздөргө арналган. Бул тилдер менен кыргыз тилинин түздөн-түз карым катышы болгон эмес. Бул сөздөр кыргыз тилине орус аркылуу келип кирген деп айтылып келе жатат. Азыркы ааламдашуу заманында карым-катыштарды жок деп айтуу кыйын. Поезд, учактар менен европалык элдер менен карым-катыш бар. Көбүнчө терминдер кабыл алынып, кыргыз тилинин лексикалык тутуму байыган. Техника боюнча терминдер, илимдин бардык түрлөрү боюнча терминдердин да басымдуу көпчүлүгү ошол англис, немис, француз жана башка тилдерден келип кирген.

Ачкыч сөздөр: лексика, термин, термин-сөз, илим, билим, тематикалык топ.

Аннотация:

Статья посвящена современным кыргызским словам, заимствованным из европейских языков. Непосредственной связи между этими языками и кыргызским языком не было. Говорят, что эти слова вошли в кыргызский язык через русский. В сегодняшнюю эпоху глобализации трудно сказать, что отношений не существует. Связь с европейскими странами осуществляется поездами и самолетами. Было принято большинство терминов и обогатилась лексическая система кыргызского языка. Подавляющее большинство технических терминов и терминов во всех видах науки пришло из английского, немецкого, французского и других языков.

Ключевые слова: лексика, термин, термин-слово, наука, знание, тематическая группа.

Annotation:

The article is devoted to modern Kyrgyz words borrowed from European languages. There was no direct connection between these languages and the Kyrgyz language. It is said that these words entered the Kyrgyz language through Russian. In today's era of globalization, it is difficult to say that relations do not exist. Communication with European countries is carried out by trains and planes. Most of the terms were adopted and the lexical system of the Kyrgyz language was enriched. The vast majority of technical terms and terms in all kinds of science came from English, German, French and other languages.

Key words: vocabulary, term, term-word, science, knowledge, thematic group.

Азыркы кыргыз тилинин лексикалык кору акыркы кылымдарда элдин турмуш-тиричилигинин өсүшүнө, жаңыланышына жана илим менен техниканын дүркүрөп өскөндүгүнө байланыштуу абдан көп лексикалык бирдиктерди башка тилдерден кабыл алып, өзүнүн ички ресурстарынан жасалган жаңы сөздөрдүн пайда болгондугунан болуп көрбөгөндөй өсүп-өнүгүп толукталып келе жатат. Мисалы, акыркы эле жылдары кыргыз тилинин лексикасы ички ресурстардын эсебинен *эмерек*, *кычкылтек*, *суутек*, *көмүртек*, *шисапар*, *нускама*, *тактама* деген сыяктуу толуп жаткан сөздөр менен толукталып байып

келе жатат. XX, XXI кылымдарды кыргыз тилинин лексикалык кору башка тилдерден кабыл алынган *стол, стул, аптека, врач, операция, бухгалтер, отчёт, футбол, стадион, самолёт, космос, космонавт, велосипед, пароход, физика, химия, алгебра, биология, география, философия* деген өңдүү толуп жаткан сөздөр менен толукталды.

Кыргыз тилинин лексикасынын жаңы сөздөр менен толукталып байышы сырткы ресурстар менен арбын жүрдү. Турмуш шарттын, маданияттын өсүшүнө байланыштуу орус тилинен көп сөздөр өздөштүрүлүп, азыркы кыргыз тилинин лексикасы эбегейсиз көп сөздөр менен толукталды. Алсак, *сөлкөбай, керебет, көпөс, шапке, ширеңке, бөлкө, самоор, бөтөлкө, панар, меш, соко, каамыт, болуш, түрмө, сот* деген сыяктуу толуп жаткан сөздөрдүн бардыгы эски кабыл алынган болуп кыргыз тилинин фонетикалык закондоруна багындырылып кабыл алынган. Орус тилинен кабыл алынган сөздөрдү окумуштуулар экиге бөлүп карап келе жатышат. Бул жогорудагыларды, кыргыз тилинин мыйзамдарына баш ийдирилип кабыл алынандарды “Октябрь революциясына чейин” кабыл алынган сөздөр деп, кыргыз тилинин фонетикалык мыйзамдарына баш ийдирилбей кабыл алынган *коммунизм, редактор, лекция, класс, комната, погреб, лом, станок, сеялка, хутор, ремонт, коробка, тарелка, теплоход, старшина, политрук, капуста, помидор* деген сыяктуу көп сөздөр “Октябрь революциясына кийин” кабыл алынган сөздөр деп айтылат (Сапарб. 158-160). Булар атайын эреже менен орус тилинде кандай жазылса ошондой жазылат болуп кабыл алынып, кыргыз тилинин лексикалык кору байыды.

Ошол эле мезгилде кыргыз тилине бир нече европалык тилдерден да сөздөр келип өздөштүрүлгөн. Алар көпчүлүк эмгектерде орус тили аркылуу башка тилдерден келген сөздөр деп мүнөздөлөт. “Жаңы коомдук түзүлүштү мүнөздөөчү *революция, социализм, коммунизм, совет, коммунист, комсомол, совхоз* сыяктуу орус тилинен кирген сөздөр менен катар, илимий терминдердин көпчүлүгү дээрлик орус тили аркылуу кабыл алынган интернационалдык терминология болуп эсетелет”, - деп жазылган алгачкы лексикологияда (Мамытов, 44). Көрүнүп тургандай орус тили аркылуу кабыл алынган деп мисалга келтирилген сөздөрдүн дээрлик бардыгы орус тилинин сөздөрү эмес, башка тилдердин сөздөрү болуп саналат. Алардын кыргыз тилине орус тили аркылуу келип киргенинде шегибиз жок. Анткени ошол кездерде орус тилинен башка европалык тилдер менен кыргыз тилинин түздөн-түз карым-катышы болгон эмес.

Азыркы кезде, XXI кылымда кыргыз тили менен европалык тилдер гана эмес, дүйнөнүн дээрлик бардык элдеринин тилдеринин карым-катыштыгы жок эмес. Илим менен техниканын өсүшү, кыргызстанга ар кайсы мамлекеттерден келгендер, кыргыздардын Европа өлкөлөрүндө, Америка, Африка материктеринин мамлекеттеринде жашап иштеп жүргөндөрү, мына ушулардын бардыгы башка тилдер менен кыргыз тилинин түздөн-түз карым-катышынын болуп жаткандыгын айтып турат. Демек, азыркы кыргыз тилине европалык тилдерден орус тили аркылуу эмес түздөн-түз сөздөрдүн келип жаткандыгын лингвисти калык атайын максат менен изилдөө актуалдуу болуп саналат.

Азыркы кыргыз тилине европалык тилдерден келип кирип өздөштүрүлгөн сөздөрдүн басымдуу көпчүлүгүн терминдер түзөт. Бул өздөштүрүлгөн терминдер илим менен техниканын, маданияттын дээрлик бардык тармактарын камтыйт. Согуштук иштердин терминдери да өздөштүрүлгөн. Биздин жыйнаган материалдарга караганда европалык тилдерден өздөштүрүлүп кабыл алынган терминдердин басымдуу көпчүлүгү латын жана грек тилинен экендиги белгилүү болду. Мунун себебин азыркы Европа маданиятынын башаты Байыркы Греция менен Байыркы Рим империялары, ошол мезгилдердин илим,

билим, маданияты азыркы Европа цивилизациясына негиз болгондугу түзөт деп эсептейбиз. Европа тилдеринен келип өздөштүрүлгөн терминдердин дээрлик бардыгы тыбыштык жагынан өзгөртүлбөй кабыл алынган. Мунун бир себеби алардын көпчүлүгүнүн орус тили аркылуу келип кыргыз тилине өздөштүрүлгөндүгү болуп эсептелет деп ойлойбуз. Кайсы тилдерден келип өздөштүрүлгөнү боюнча мисалдарды келтиребиз. Адегенде байыркы маданияттардын тилдеринен өздөштүрүлгөн термин-сөздөрдөн мисалдарды келтирели. Албетте кыргыз тили бул байыркы тилдер менен карым-катыштыктарда болгон эмес. латын жана грек тилдеринин терминдери азыркы жандуу тилдер, негизинен илимий изилдөөлөрү онүккөн тилдер аркылуу бүткүл дүйнөгө таркап келе жатат.

Латын тилинен келип өздөштүрүлгөндөр. Латын тили азыркы кезде сенек болуп калган, башкача айтканда, орус тилинен калька жолу менен алып айтканда, өлгөн тил болуп саналат. Ошого карабастан байыркы латын тили азыркы кезде да илимий мекемелерде окутулуп келе жатат. Мисалдар: *ампула, аммиак, аналгин, аннексия, аппарат, апрель, арматура, архив, аттестат, аффикс, витамин, диалог, диагональ, диктор, индекс, империя, импульс, институт, календарь, кандидат, капитал, компас, кредит, курс, курсив, лектор, лекция, лимит, максимум, минимум, минус, мотор, опера, офицер, палата, персонал, пенсия, план, плюс, прогресс, проект, профессор, процент, радио, радиус, ревизия, реклама, семинар, сентябрь, серия, статус, студент, сумма* ж.б.

Грек тилинен келип өздөштүрүлгөндөр. Грек тили азыркы Греция мамлекетинин калкынын тили. Мисалдар: *амфибия, анализ, анод, антитеза, апогей, арифметика, арктика, артерия, артикул, архаизм, барометр, барограф, биография, биология, ботаника, диалект, диалог, диаметр, диапазон, драма, идея, каталог, категория, катод, кафедра, комедия, космос, куб, лирика, логика, магистраль, магнит, озон, оптика, параллель, поэзия, поэма, практика, протокол, сейсмология, символ, симпозиум, схема, тактика, фото, экономика, электрон, эмблема, эпиграф, эпидемия* ж. б.

Француз тилинен келип өздөштүрүлгөн терминдер. Француз тилинен өздөштүрүлгөн термин-сөздөрдүн саны да бир канча арбын: *амортизатор, анонс, армия, артиллерия, артист, багаж, база, балет, балл, банкет, бассейн, батарея, батон, бомба, брынза, бригада, букет, буфет, бюджет, бюро, бюрократ, ваза, вазелин, визит, винегрет, габарит, газон, галерея, гараж, гардероб, грамм, диплом, дублёр, кабина, кампания, капитан, капот, каскад, колледж, комиссар, компот, контраст, контур, костюм, крем, купе, литр, макет, манёвр, макет, машина, медаль, миллион, министр, мода, модель, оркестр, пальто, парад, парашют, пароль, паспорт, пистолет, пляж, рельеф, сеанс, сервиз, сержант, силуэт, стаж, стажёр, такси, трикотаж* ж. б.

Немец тилинен келип өздөштүрүлгөн терминдер. Немец тилинен да бир канча термин-сөздөр өздөштүрүлгөн: *арфа, банкрот, бухгалтер, бухта, висмут, галстук, гарнитур, гаубица, герц, гестапо, группа, дизель, домкрат, квартира, кварц, клапан, контора, крахмал, лагерь, лейка, линза, марка, мастер, маузер, мачта, партия, пассажир, пролетариат, рейс, рента, рыцарь, ролик, сигнал, стеллаж, табель, трасса, труп, турнир, фартук, флот, фляга, фокус, фронт, ширма, штат, штатив, штанга, шприц, штаб, шрифт, штапель, шпилька, штемпель, штраф, штрих, штурм* ж. б.

Англис тилинен келип өздөштүрүлгөн терминдер: *бифитекс, бруцеллёз, бульдозер, бункер, буфер, вагон, ватман, волейбол, гол, грейдер, дипетчер, дренаж, картер, каучук, керосин, комбайн, конвейер, контейнер, концерн, кросс, кроссворд, лидер, лифт, матч, мистер, митинг, рейд, рельс, ринг, ротапринт, свитер, сейф, сквер, снайпер,*

спидометр, спорт, спринт, стандарт, старт, стенд, тайм, тайфун, танк, теннис, трактор, трамвай, трест, троллейбус, фильм

Итальян тилинен келип өздөштүрүлгөн терминдер: *ария, балерина, банда, баритон, брутто, валюта, вольт, газета, гаупвахта, гранит, графин, казарма, картон, квартет, контрабанда, концерт, лава, либретто, нетто, салфетки, серенада, соната, студия, сценарий, тенор, трафарет, трио, фирма, флейта, штамп ж. б.*

Нидерландия тилинен келип өздөштүрүлгөн терминдер: *боцман, брезент, вахтёр, вымпел гавань, вахта, кабелькойка, конвой, кофе, кофейн, матрос, трап, трос, флагман, шторм, штурвал, штурман ж. б.*

Дагы башка европалык тилдерден да термин-сөздөрдүн кыргыз тилине келип өздөштүрүлгөнү белгилүү. Бирок алар аз санда.

Европа тилдеринен кыргыз тилине келип өздөштүрүлгөн сөздөрдүн, термин-сөздөрдүн кандай лексика-тематикалык топтордон тураарына назар салып көрөлү.

Техникага, унааларга байланышуу термин-сөздөр: *авиация, автобус, автомобиль, такси, локомотив, трактор, троллейбус, трамвай, автовокзал, аэропорт, трап, рейс, амортизатор, бульдозер, вагон, рельс, асфальт, туннель, мотор, мерседес, ауди, форд, пассат, бензин, керосин, парк, аэрофлот, корабль, космонавт, парашют, купе, каюта, машина, трасса, магистраль, гавань, кабель, матрос, флогман, шрурвал, штурман, грейдер, диспетчер ж. б.*

Искусствого, көркөм өнөргө байланышуу термин-сөздөр: *ария, балет, балерина, баритон, опера, драма, декада, театр, цирк, кино, фильм, соната, сценарий, тенор, флейта, пианино, аккордеон, скрипка, пьеса, трагедия, комедия, лента, баян, бас, саксафон, концерт, пауза, амфитеатр, антракт, жонглёр, труппа ж. б.*

Билим берүүгө байланышуу термин-сөздөр: *геометрия, география, биология, химия, физика, линейка, протфель, рюкзак, музыка, роман, повесть, поэма, эпос, блокнот, нота, морфология, фонетика, лексика, фразеология, артикул, архаизм, омоним, синоним, антоним, балл, институт, колледж, идиома, ботаника, зоология, арифметика, конус, пирамида, квадрат, биссектриса, радиус, студент, генетика, карта, астрономия, океан, шар, материк, черчения, оптика, теорема, магистр, практика, брошюра ж. б.*

Медицинага байланышуу термин-сөздөр: *ангина, аналгин, ампула, бруцеллёз, аптека, амбулатория, окулист, терапевт, хирург, лаборант, поликлиника, врач, анестезиолог, уролог, педиатр, операция, иприц, цитрамон, аспирин, кардиолог, кардиомагнит, лориста, биомицин, эрбинол, новосалик, йод, колба, скальпель, бинт, амлодипин, рентген, кардиограмма, невропатолог, палата, эпидемия ж. б.*

Согуш өнөрүнө байланышуу термин-сөздөр: *армия, артиллерия, танк, бункер, буфер, окоп, блиндаж, гаубица, граната, гранатамёт, ракета, вертолёт, командир, снайпер, рота, взвод, сержант, офицер, ефрейтор, генерал, полковник, подполковник, мичман, бомба, снаряд, лейтенант, адмирал, маузер, рыцарь, флот, фронт, штаб, штурм, гестапо, гаупвазта, казарма ж. б.*

Спортко байланышуу термин-сөздөр: *волейбол, футбол, баскетбол, теннис, биатлон, лыжа, трамплин, финиш, гол, корт, бокс, ринг, стадион, чемпион, чемпионат, медаль, финал, матч, велоспорт, барьер, пьедестал, аут, ипподром, призёр, олимпиада, кубок, тренинг, футболка, бутсы, турнир, сигнал, штраф, кросс, старт, тайм ж. б.*

Кийим-кечелерге байланышуу термин-сөздөр: *джерсипир, галстук, гарнитур, пальто, бутсы, ботс, стеллаж, туфли, гардероб, ширма, костюм, майка, футболка,*

свитер, спортивка, фартук, мода, модель, джинсы, кардаган, плащ, трикотаж, итапель, шпилька, крем ж. б.

Башка тармактарга байланышуу термин-сөздөр: *брутто, валюта, вольт, газета, гранит, графин, картон, контрабанда, лава, нетто, салфетки, серенада, брезент, вахтёр, вымпел, кабель, койка, кофе, кофейн, трос, бифитекс, ватман, дренаж, картер, каучук, керосин, конвейер, контейнер, концерт, кроссворд, лидер, лифт, мистер, митинг, рейд, ротап rint, сейф, сквер, стандарт, стенд, тайфун, банкрот, бухгалтер, висмут, квартира, кварц, клапан, контора, крахмал, лагерь, лейка, линза, марка, партия, пассажир, пролетариат, рента, ролик, сигнал, табель, труп, фляга, фокус, штат, штатив, шрифт, итемпель, штрих, анонс, багаж, база, банкет, бассейн, батон, брынза, бригада, букет, буфет, бюджет, бюро, бюрократ, ваза, вазелин, визит, виногрет, габарит, газон, галерея, гараж, грамм, диплом, кабина, кампания, каскад, колледж, компот, контраст, контур, литр, макет, медаль, миллион, министр, оркестр, парад, паспорт, пляж, рельеф, сервис, сержант, силуэт, стаж, стажёр, амфибия, анализ, арктика, артерия, артикул, барометр, барограф, биография, диалог, диапазон, идея, каталог, категория, катод, магнит, озон, практика, протокол, символ, симпозиум, схема, фото, экономика, электрон, эмблема, эпитафия, аппарат, апрель, арматура, архив, аттестат, диктор, индекс, империя, импульс, календарь, капитал, компас, кредит, курс, курсив, лимит, максимум, минимум, персонал, пенсия, план, прогресс, проект, процент, радио, ревизия, реклама, сентябрь, серия, статус, октябрь, сумма ж. б.*

Европа тилдеринен келип кирип өздөштүрүлгөн сөздөрдүн лексика-тематикалык топтору мындан алда канча көп. Акыркы жылдарда чөнтөк телефон, интернет деген сыяктуу жалпы эл колдонулуп жаткандар аркылуу да, *файль, ватсап, чат, эсэмэс, зуум, йутуб, инстаграм, рамблер, майль, ком* Бул демек азыркы кыргыз тилинде бул тилдерден, француз, англис, немис ж. б. тилдерден илим, билим, маданиятка байланыштуу өздөштүрүлүп бара жаткан сөздөр арбын экендигин айтып турат.

Адабияттар.

1. Абдувалиев И. Лексикология современного кыргызского языка. – Бишкек, 2016.
2. Кыргызча-орусча сөздүк. Түзг. К.К.Юдахин. – М.: Советская Энциклопедия, 1965.
3. Мамытов Ж., Кулумбаева З. Азыркы кыргыз тили: лексикология. – Фрунзе, 1971.
4. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеология. – Бишкек, 1997.